

Людмила Сірик

РОСІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ НЕОКЛАСИКІВ (ІМАГОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ)

У статті розглянуто сприйняття українськими неокласиками російської літератури, їхнє розуміння проблеми літературних зв'язків і взаємних впливів. Питання досліджено на матеріалі літературно-критичних статей М. Зерова, П. Филиповича і Юрія Клена (О. Бурггардт), опублікованих у 1914–1934 рр. З'ясовано, що вчені задемонстрували естетично-філософські, художні й етичні пріоритети, об'єктивізм оцінок щодо російської літератури, аргументоване пошанування визначних російських письменників, які незалежно від приналежності до різних мистецьких напрямів зверталися до західноєвропейської класики.

Ключові слова: міжкультурне пограниччя, київські неокласики, літературна критика, українсько-російські літературні зв'язки та впливи.

Сирьк Л. В. Русская литература в научных исследованиях украинских неоклассиков (имагологический контекст). В статье рассматривается восприятие украинскими неоклассиками русской литературы, анализируется понимание этими учеными проблемы литературных взаимосвязей и влияний. Материалом исследования послужили литературно-критические статьи М. Зерова, П. Филиповича и Юрия Клена (настоящее имя О. Бурггардт), напечатанные в период 1914–1934 гг. Выяснено, что учёные продемонстрировали эстетико-философские, художественные и этические приоритеты, объективность оценок относительно русской литературы, аргументированное уважение к выдающимся русским писателям, которые независимо от принадлежности к разным художественным направлениям обращались к западноевропейской классике.

Ключевые слова: межкультурное пограничье, киевские неоклассики, литературная критика, украинско-русские литературные связи и влияния.

Siryk L. V. Russian Literature in Scientific Studies of Ukrainian Neoclassicists (in the Context of Linguistic Imageology). The article deals with Ukrainian neoclassicists' perception of Russian literature, their understanding of the problem of literary connections and mutual influences. The study of the issue is based on the material of literary and critical articles by M. Zerov, P. Fylypovych and Yuri Klen (pseudonym of O. Burghardt) published in 1914–1934. It is determined that scholars demonstrated aesthetic and philosophical, artistic and ethical priorities, unbiased evaluation of Russian literature and reasoned respect for outstanding Russian writers

who, despite the fact that they represented different artistic trends, followed the principles of Western European classical works.

Key words: intercultural boundary, Kyiv neoclassicists, literary criticism, Ukrainian-Russian literary connections and influences.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема взаємосприйняття і двосторонніх відносин дедалі більше цікавить багатьох сучасних дослідників, у тому числі імагологів (від *image* – візерунок, образ), які вивчають історичні, культурологічні, соціологічні, психологічні, політологічні аспекти тих образів, за посередництвом яких учасники спілкування уявляють самі себе й партнера. Тому комунікативно-рецепційні аспекти – це надзвичайно актуальні питання в галузі гуманітаристики й інших споріднених з нею наук. Це пов'язано з тим, що в сучасному світі посилюються діалогічні тенденції на різному рівні та в межах різних відносин, тобто глобальних (пошуків порозуміння у відносинах Заходу і Сходу), континентальних (об'єднавчих процесів у Європі) та національних (міжетнічних контактів у одній державі). Творення діалогу на рівні міжкультурного (як і міжособистісного) спілкування залежить від взаємних уявлень і пізнання обох сторін: як сприйняття себе (власного «Я» або нації) іншими, так і сприйняття нами (або мною) Іншого (чужинця чи близького сусіда іншого культурного кола). Проте згадані тенденції вимагають не лише добрих інтенцій, а й об'єктивізму зацікавлених сторін і конструктивних методологічних підходів. Над їх пошуками працює сучасна наука. Здається, у цьому аспекті відповідні зразки може представити літературна імагологія.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. На нашу думку, багатим і яскравим матеріалом у колі імагологічних досліджень є наукова і художня спадщина неформального угруповання київських неокласиків. Апогей діяльності цих досконалих літературознавців, перекладачів і поетів припадає на 20-ті роки ХХ ст. Вони постійно діяли на багатонаціональному міжкультурному пограниччі. Будучи поліглотами, митці намагалися заадаптувати на ґрунті української літератури зразки європейської класики, естетично-світоглядну думку та твори художньої літератури багатьох народів і епох. Наприклад, Микола Зеров мав славу досконалого латиніста, Юрій Клен – перекладача німецької та англійської літератури, Максим Рильський, Михайло Драй-Хмара і

Павло Филипович зосередилися на французькій і слов'янській літературах. Особливо активно вони працювали у галузі поетичного перекладу – це було зовсім не випадково, адже виправданим є переконання: «Хто пізнав поезію певного народу, той пізнав його душу». Окрім того, через літературознавчі й історико-літературні опрацювання неокласики старалися донести до свідомості не лише вітчизняного, а й зарубіжного читача зміст, універсальний характер, національну специфіку і суть української літератури. У доробку митців взаємозумовлено єднаються феномени міжкультурного пограниччя та методологічний досвід різних дисциплін: літературознавства, мистецтва творчості, культурології, історії, соціології, психології, політології тощо. Для усієї їхньої діяльності характерна спроба виявити духовну систему цінностей європейських народів, яка ґрунтується на гуманізмі еллінізму і християнства. Пошуки мистецьких зразків були водночас пошуками універсальних точок, інтегрувальних чинників. Можливо, тому їхні дослідження часто мають компаративістський характер. Надаючи перевагу естетичному критерію в оцінці художніх творів, науковці дистанціювалися від політичних партій, усталених стереотипів, ура-патрітичної патетики, а також панівної ідеології в суспільно-політичній сфері. Окрім того, важливе місце в науковій методології письменників посідали засади моральності й об'єктивізму. Безперечно, найяскравішим виразом цієї мистецько-громадянської позиції у контексті проблеми культурних орієнтирів України періоду 1918–1930 рр. (або дилеми між Сходом і Заходом) є їхня позитивна оцінка зразків *російської літератури*, зокрема творчості її класиків.

Піднімаючись над суспільно-політичними антагонізмами, неокласики любили та до кінця свого життя перекладали й досліджували російську літературу, вказуючи на її цінні досягнення. До речі, характеристика вчених Сходу і Заходу залежить від того, як вони ці обидва культурні орієнтири розглядали: як категорію суспільно-політичну чи як освітньо-культурну. Митці зосереджувалися на другій. Разом із тим брали до уваги (переважно контекстуально) й першу категорію, осуджуючи антигуманність суспільно-політичного ладу європейського Сходу і Заходу, утилітарну ідеологію, імперські тенденції, спрямовані на поневолення людини та менш численних і мілітарно слабших народів.

Питання про вивчення й адаптацію київськими неокласиками зарубіжної літератури залишається малодослідженим. Хоч неодно-

разово дослідники писали про їхню проєвропейську позицію, однак бракує аргументованого та об'єктивного аналізу їхніх перекладів і наукових праць щодо латинської, німецької, польської, білоруської й інших літератур. Поза увагою науковців залишається також *російський вектор* діяльності митців, незважаючи на те, що російська тематика, яка пронизує наукові розвідки, рецензії, поезію, переклади, листи та спогади, могла би бути темою монографії. У цій статті питання про ставлення неокласиків до російської літератури порушується вперше. Об'єктом дослідження слугуватимуть вибрані літературознавчі й історико-літературні праці вчених.

Зацікавлення київських неокласиків російською літературою та її пошанування виникало з біографічних і світоглядно-філософських причин. Митці, будучи вихованцями російської системи освіти, досконало знали російську літературу, безпосередньо спілкувалися з її письменниками й науковцями. Наприклад, згадане зацікавлення у М. Драй-Хмари і П. Филиповича посилилося завдяки перебуванню на науковому стажуванні в Петрограді, де вони зблизилися з Осипом Мандельштамом та Олександром Блоком. Наслідком зустрічі із Сергієм Єсеніним М. Драй-Хмари є вірш «*Пам'яті С. Єсеніна*», у якому лірика-імажиніста названо «золотим метеоритом».

У більшості неокласиків початковий період літературної діяльності був російськомовним. Це підтверджують їхні російськомовні вірші [1, 111–127; 4, 267–339] й наукові опрацювання. Серед останніх слід назвати такі:

– «*История презильной брани*» Григорія Грабянки (Київ, 1914) [фрагменти див.: 2, 166–175;] Миколи Зерова. Це магістерська праця, у якій автор аналізує зміст, ідейне спрямування, стиль і жанр тексту, званого літописом. На відміну від своїх попередників (чи не вперше в українському літературознавстві?) дослідник не ідентифікує аналізований текст із жанром традиційного літопису, а вважає його історичною хронікою тенденційного характеру, написаною на замовлення;

– «*Новые горизонты в области исследования поэтического стиля (принципы Э. Эльстера)*» (Київ, 1915) Юрія Клена (вийшла під його справжнім іменем і прізвищем – Освальд Бурггардт). Тут автор представляє та коментує на прикладі російської й української поезії застосування методології стилістичного аналізу, що її запропонував німецький учений;

– статті Павла Филиповича: «Об авторе стихотворения “Какая это сторона?”», Два неизвестных стихотворения Е. А. Боратынского, опубліковані 1914 р., «Об академическом издании стихотворений Е. А. Боратынского» (1915), а також монографія «Жизнь и творчество Е. Боратынского» (1917) – усі видрукувані у видавництві «Типография университета св. Владимира». У цих працях автор доводить органічне перебування письменника в руслі західноєвропейської, зокрема французької, культури. Критик бере до уваги історико-літературні факти, виявляючи атмосферу життя творчої еліти 20–40-х рр. ХІХ ст., заглиблюється в генезис проблемно-тематичного змісту та ідейного спрямування творів Євгенія Боратинського (1800–1844). Окрім того критик підкреслює не тільки універсальний характер і зразкову мистецьку досконалість поетичної творчості Е. Боратинського, О. Пушкіна М. Лермонтова й інших російських поетів їхнього кола, а й визнання ними засади автономності мистецтва та свободи й індивідуалізму митця.

Окремий великий пласт наукового доробку неокласиків – це їхні україномовні монографії, статті та рецензії про російських письменників, а також посилання на твори й наукові праці російських авторів. Для цих українських науковців знаковою є постать Константина Батюшкова [9] – піонера й визначного представника російського неокласицизму першої половини ХІХ ст. (напр., його ліричний цикл «Подражания древним», 1821). Тому вони зверталися й апелювали до його творчості та перекладознавчих поглядів. Особливо високо вони цінували поезію двох визначних періодів російської літератури: Золотого віку (О. Пушкіна, М. Лермонтова, Є. Боратинського, Ф. Тютчева та ін.) і Срібного віку, зокрема творчість і думку символістів Вяч. Іванова, В. Брюсова, І. Анненського, О. Блока, М. Гумільова, та інших митців, які в той час були особливо популярними, мали вплив на становлення естетики і літературної науки. Неокласики закликали вивчати і творчо наслідувати творчість російських поетів, аргументуючи свої твердження. Наприклад, М. Зеров у статті «Іван Белоусов, російський перекладач “Кобзаря”» (1930) називає К. Бальмонта «віртуозом поетичної форми» [2, 777]. Згідно з науковцями, тонічний вірш і формально-стилістична різноманітність творчості російських поетів мали позитивний вплив на розвиток української поезії, зокрема, на різноманітність римування наддніпрянських поетів, яких М. Зеров у статті «Франко-поет» (1925) називає «вихованцями російської школи» [2, 489–490]. Осмислюючи питання генезису мистецьких досягнень, науковець у

дослідженні «*Літературна позиція М. Старицького*» (1929) висловлює думку про те, що їх відхід від народнопісенних форм стався завдяки впливу російських поетів так званого «чистого мистецтва», зокрема О. Фета, Ол. Толстого, А. Майкова, Н. Щербини [2, 667].

За спостереженням М. Зерова, російські впливи позначились і на розвитку жанру української байки. Цю думку вчений доводить глибоким і аргументованим аналізом у фундаментальній статті (49 сторінок!) «*Аполог в українській літературі XIX–XX вв.*» (1931) [2, 918–967], показуючи етапи еволюції української байки в контексті історії та ознак цього жанру в російській, польській і білоруській літературах. Згідно з дослідником, українські байкарі значною мірою живилися досягненнями творчості т. зв. «стовпів», тобто найвидатніших байкарів, не лише російського класицизму XVIII ст. (Олександра Сумарокова, Івана Крилова, Олександра Ізмайлова, Василя Жуковського, Івана Дмитрієва), а й польського класицизму XVIII ст. (вплив творчості Ігнація Красицького дослідник убачає в байках Петра Гулака-Артемовського і Левка Боровиковського); традиція класицизму протрималась і в XIX ст., поки її не витіснили впливи творчості російських романтиків.

Слід підкреслити, що неокласики зверталися до російської літератури постійно: і під час навчання в гімназії й університеті, і коли становили відоме угруповання, і після його ліквідації сталінізмом. Про зацікавлення перекладознавчою думкою і творчістю російських митців свідчить остання студія М. Зерова «*Брюсов – переводчик латинських поетів*» (1934) [2, 1028–1032], яку він не закінчив через смертоносну репресію. А Юрій Клен, емігрувавши на Захід, у 1936 р. захистив німецькою мовою кандидатську дисертацію на тему «*Лейтмотиви у творчості Леоніда Андрєєва*» [10]. Надзвичайно багатий доробок на російську тематику залишив М. Рильський, [5; 6], хоча в багатьох його статтях, з огляду на вимоги соцреалізму, яким літературознавець змушений був піддатися, чітко прочитується тенденційність. Тому ця спадщина вимагає об'єктивного відбору та критичного переосмислення, однак це питання лишається за межами нашого дослідження.

Важливим явищем у російській літературі неокласики вважали «українську школу», розглядаючи її у культурному, історичному і соціологічному контекстах. Так, у статті «*Українська стихія у творчості Гоголя*» (1929) П. Филипович писав: «Інтерес до України в російсько-

му письменстві і взагалі в російському суспільстві був дійсно великий (...) Багато авторів, що її утворили, були з походження українці. Російські періодичні видання 20–30-х рр. XIX ст. (напр. “Вестник Европы”) вміщали часом й українські твори Гулака-Артемовського, Боровиковського та ін.» [7, 10]. У лекції «Українські теми в російській літературі 20–30-х рр.» (1928) М. Зерова також читаємо про генезис, ідейне спрямування і розвиток явища:

«Україна притягає увагу молодих поетів 20-х рр. поряд з “погибельним” Кавказом [...] спогади про колишню соціально-політичну боротьбу на Україні, сприймані через “Историю Руссов” псевдо-Кониського (яку так високо ставив Пушкін) давали ґрунт “вольнолюбивым мечтам” поетів. Обидва ці мотиви можемо знайти в писаннях Рилєєва (1795–1826). Свої “Думи” він пише на зразок “історичних співів” (*Śpiewy historyczne*) польського поета Юліяна Урсула Немцевича й бажає “славить подвиги добродетельных или славных предков”» [1, 103–104].

Особливо велике значення вчені надавали Миколі Гоголю як основоположнику й найталановитішому представникові «української школи». У названій вище лекції М. Зерова твердиться, що автор «*Вечорів на хуторі біля Диканьки*» підняв українську тематику на міжнародний рівень і здобув «популярність своїми художньо яскравими творами про Україну, її звичаї, фольклор, традицію і характер українського народу» [1, 100]. Разом із тим, як зазначено у статті П. Филиповича «*Українська стихія...*», талант письменника формувався під впливом не лише національного фольклору і звичаїв, а й унаслідок класицистичної традиції. Під час навчання у Ніжинському ліцеї він вивчав твори Гомера, Горація, Вергілія, Овідія, Мільтона, Буало, Расіна, Ломоносова, Сумарокова, Державина, Жуковського та інших поетів європейської класики, а пізніше реалізував у своїй літературній практиці засвоєну теорію поезики класицизму: «Пишучи російською мовою твори “високого штилю” для рукописних журналів, Гоголь одночасно міг скласти українською мовою епіграму на вихователя Зельднера» [7, 7]. Дослідники підкреслюють, що М. Гоголь постійно перебував на багатонаціональному міжкультурному пограниччі. Внаслідок цього він виробляв свій мистецький світогляд і власний стиль.

Важливо зазначити, що неокласики постійно наголошували на методологічному аспекті у проблемі еволюції кожного національного

письменника. Згідно з ученими, формування індивідуального стилю вимагає творчого наслідування. Наприклад, П. Филипович у статті «*Лірика Максима Рильського*» (1919) [8, 219–225] писав: «поет знайшов свій шлях і – головне – дійсні художні засоби для здійснення своїх завдань, вироблені під впливом видатних – переважно російських – майстрів слова» [8, 219]. З-поміж різних спостережень читаємо про впливи творчості Ф. Тютчева, К. Бальмонта і О. Блока.

Прикметною рисою досліджуваних статей неокласиків є їх компаративістський характер, оскільки вчені приділяли увагу спорідненим явищам в українській та російській літературах. Наприклад, про формування в них символізму М. Зеров у статті «*Володимир Кобилянський*» (1920) писав:

«Як і російський символізм 90-х рр., молода творчість українська розпочалася з пересаджування і акліматизації чужоземних квіток. Там – це були вишукані й химерні квіти французького декаденства та символізму, тут – “останні слова” сучасної лірики російської – од Блока до Маяковського включно. І як там на чолі поетичного руху стояли спочатку вірні учні чужоземних майстрів, як Брюсов, а потім на передній план виступив суто національний в своїй творчості Блок, – так і тут маємо спочатку слухняних учнів російських майстрів (Семенко) і пізніше – специфічно українського в своїй ліричній своєрідності Тичину» [2, 325].

Хоч автор буде аналіз на антитезі: «тут» (в українській літературі) – «там» (у російській літературі), але констатує, що удосконалення творчості й розвиток нових мистецьких напрямів живиться спільними джерелами. Водночас критик зазначає, що українські поети використовували досягнення російської поезії. Через неї – стверджував М. Зеров у статті «*Наші літературознавці та полемісти*» (1926) – неокласики доходили «до чужомовних джерел російського символізму та споріднених з ними явищ» [2, 539–540]. Міркування М. Зерова допомагають глибше збагнути, чому київські неокласики черпали з російського символізму і що їх з ним єдило. Наприклад, у його публікації «*Передмова до збірника “Нова українська поезія”*» (1920) читаємо, що «російська символічна поезія 1900–1910 рр. мала величезне значення для українських поетів (...) поширила їх поетичний світогляд, перекинула їм містки до найновішої французької та німецької поезії»

[2, 323]. На думку критика, поезія російських символістів викликала серед українських митців жваве зацікавлення питаннями строфіки, метрики, ритму, рими й асонансу, а також позитивно вплинула на розвиток «форми, мови, стилю н о в о ї української поезії» [2, 323], ставлячи перед нею високі технічні вимоги. Зрештою, символізм притягував митців неокласичного угруповання своїм культурним синкретизмом, зверненням до античності, універсальної, зокрема естетично-етичної та філософської, проблематики.

Досліджуючи подібні явища та споріднені ознаки в обох літературах, неокласики надавали важливе значення впливам, уписаним у класицистичний (а отже проєвропейський!) тип творчості. Це чітко ілюструє компаративістська стаття М. Зерова «*Коцюбинський і Чехов*» (1929) [2, 708–737]. Літературознавець підкреслює позитивний вплив «тверезого реалізму чеховських творів» на формальні, стильові й ідейні пошуки класика української літератури Михайла Коцюбинського. На думку вченого, цей митець як письменник-класик сформувався під впливом західноєвропейської та російської літератур: «Чехов і Мопассан у цьому процесі відіграють ролю чинника, що сприяв, так мовити б, першому мистецькому підняттю українського автора» [2, 713]. Він стверджує, що Чехов притягував українського прозаїка не лише як «великий апологет і цінитель так званих “культурных благ”» [2, 719], але й своїми прозахідними орієнтаціями, зокрема, наданням переваги західному психологічному типу. Тут, літературознавець посилається на російську критичну думку, згідно з якою Чехову притаманні «чисто западное стремление к жизни чистой, хорошо прибранной, нарядной, и параллельное отвращение от всего грязного, цинического, неуклюжего – в одежде, в обычаях, в характере, в таланте» [2, 720]. У творчості видатного драматурга і прозаїка критик знаходить риси, притаманні неокласичному типу творчості, зокрема стильові (пластичність образів, досконалість форми, логічність зв'язків) та світоглядні (відгук ідей Просвітництва). На його погляд, «письменнику характерні віра в розум і науку, які мають забезпечити в майбутньому краще життя: легке, культурне, витончене, комфортабельне – це останнє слово не останнє місце має у мріях Чехова» [2, 719].

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що київські неокласики шукають у російській літературі естетично-світоглядних, стильових і методологічних зразків, а головне тих, які засвідчують зв'язок із європейською культурною традицією. Вони намагаються видобувати факти, які, з одного боку, позитивно позначилися на розвитку й удосконаленні української літератури (особливо з погляду форми), а з іншого – засвідчують значення «української школи» в російській літературі, зацікавлення її письменників, перекладачів і літературознавців українською літературою й загалом тематикою. Надзвичайно важливою і нетиповою рисою позиції неокласиків є те, що вони в оцінюванні мистецьких явищ керуються естетичним і моральним критеріями. Завдяки цьому вчені піднімаються над політичними суперечностями у площині українсько-російських відносин, а також презентують незалежне від стереотипів і панівної ідеології об'єктивне ставлення до літературної творчості Іншого.

Список використаної літератури

1. Зеров М. Твори. В 2 т. Т. 2. Історико-літературні та літературознавчі праці / М. Зеров. – К. : [б. в.], 1990.
2. Зеров М. Українське письменство / М. Зеров. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003.
3. Клен Юрій (Бургардт О.) Вибране / (Бургардт) Клен Юрій. – К. : Вид-во худ. л-ри «Дніпро», 1991. – С. 361–373.
4. Клен Юрій Твори. В 4 т. – Т. 1. / Юрій Клен. – Нью-Йорк : Наук. т-во ім. Шевченка, 1992. – С. 267–339.
5. Рильський М. Твори. У 3 т. Т. 3. / М. Рильський. – К. : Держ вид-во худ. л-ри, 1956.
6. Рильський М. Зібрання творів. У 20 т. Т. 12–15. / М. Рильський. – К. : Наук. думка, 1985.
7. Филипович П. Українська стихія в творчості Гоголя / П. Филипович // Праці ін-ту слов'янознав. Укр. вільної академії наук Ч. 13. / за ред. Я. Б. Рудницького. – Вінніпег : Вид-во «SLAVISTICA», 1952.
8. Филипович П. Літературно-критичні статті / П. Филипович. – К. : Вид-во худ. літ-ри «Дніпро», 1991.
9. Фридман Н. Поэзия Батюшкова / Н. Фридман. – М. : [б. и.], 1971.
10. Burghardt O. Die Leitmotive bei Leonid Andrejev : Universität Diss. / O. Burghardt. – Münster, 1941.